

“TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ” ASARIDA SHARQONA TARBIYA
TALQINI

Usmonov Murodjon Ibrohim o'g'li

Successland o'quv markazi “Arab tili” katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada millat, xalq kelajak taqdiri haqida, millat istiqboli haqida qayg'uruvchi jadidchilik harakatining atoqli namoyondalaridan biri pedagog va axloqshunos olim Abdulla Avloniyning ma'naviy merosi va unda yangi avlod tarbiyasi masalasi bayon etilgan. Sharqona tarbiya, uning o'ziga xos jihatlari bayon etilgan bebaho asarlaridan biri “Turkiy Guliston yohud axloq” asari to'grisida mulohazalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: axloq, axloq tarbiyasi, xulq, jadidchilik, yaxshi xulq, yomon xulq, fikr tarbiyasi, ilm, qanoat, sabr, badan tarbiyasi, vijdon, intizom

Аннотация: В статье освещены размышления одного из выдающихся деятелей джадидистского движения, озабоченного будущей судьбой перспективам нации и народа педагога и ученого-этика Абдуллы Авлони, в одном из его бесценных произведений “Турецкий Гулистан или этика” излагаются аспекты восточного воспитания, его специфика.

Ключевые слова: нравственность, нравственное воспитание, поведение, жади́дизм, хорошее поведение, дурное поведение, воспитание мысли, наука, довольство, терпение, физическое воспитание, совесть, дисциплина.

Annotation: The article highlights the reflections of one of the outstanding figures of the Jadidist movement, concerned about the future fate of the prospects of the nation and the people, educator and ethicist scientist Abdullah Avloni, in one of his priceless works “Turkish Gulistan or Ethics”, aspects of Oriental education, its specifics are outlined.

Key words: morality, moral education, behavior, wariness, good behavior, bad behavior, thought education, science, contentment, patience, physical education, conscience, discipline.

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning birinchi choragida mintaqamizda o'zining nihoyatda sermazmun, g'oyaviy - nazariy va mafkuraviy harakat shakllarining xilma-xilligi bilan ajralib turuvchi-milliy - taraqqiyparvar ziyolilarning islohotchilik harakati - jadidchilik vujudga keldi.

Jamiyat hayotini insonparvarlashtirish, demokratik jamiyat qurish g'oyasi O'rta Osiyoda keng tarqalgan jadidchilik harakatining bosh g'oyasi edi. Bu harakat avvalo xalqni ma'rifatli qilish, milliy ongni uyg'otish hamda zamonaviy tafakkur egasi bo'lgan yangi avlodni tarbiyalashga qaratildi. Ana shu ma'rifiy uyg'onish jarayonida Abdulla Avloniy jadidchilik harakatining yetuk namoyondalaridan biri sifatida maydonga chiqdi. U pedagog, axloqshunos va jamoat arbobi sifatida millat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida ta'lim-tarbiya masalasini ilgari surdi.

Asosiy qism. Avloniy nazarida millatning kelajagi bevosita yosh avlodning ma'naviy-axloqiy kamoloti, bilim saviyasi va ijtimoiy mas'uliyati bilan chambarchas bog'liq edi. Shu bois u tarbiyani shunchaki shaxsiy masala emas, balki ijtimoiy va milliy taraqqiyotning strategik asosiy sharti sifatida talqin etdi.

Mamlakatimiz rahbari Sh.M. Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitoblarida Abdulla Avloniyning mashhur asarini quyidagicha e'tirof etib, "Ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning asriy qadriyatlarimiz asosida yaratgan "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari sharqona tarbiyaning noyob qo'llanmasi sifatida bugungi kunda ham o'zining qadri va ahamiyatini yo'qotgan emas. Biz "Tarbiya" fanining nazariy va metodologik asoslarini ishlab chiqishda mana shunday bebeho asarlardan samarali foydalanishimiz zarur"[1.227] deya ta'kidlaganlar.

Avloniy asarlarining asosiy mazmuni insonning oliy qadriyat ekanligini insonlar ongiga singdirish edi. Uning ta'kidlashicha, insonning ma'naviy-axloqiy fazilatlaridan biri Vatanga bo'lgan muhabbatdir. Adib fikricha "Vatan - har bir kishining tug'ulub o'skan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ulgan, o'sgan yerini jonidan ortiq suyar. Vatanni sevis, Vatan bilan faxrlanish insonning eng katta boyligi ekanidir. "Biz Turkistonliklar o'z Vatanimizni jonimizdan ortiq suydigimiz kabi, arablar Arabistonni, qumlik, issiq cho'llarni, eskimo'llar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarini tashlab hijrat qilurlar edi. Bobolarimiz "Kishi yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida cho'pon bo'l" - demishlar.[2.26-27]". Ushbu qimmatli fikrlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatiga ega.

Abdulla Avloniyning "Usuli jadid" maktablari uchun to'rt qismdan iborat "Adabiyot yohud milliy she'rlar" hamda "Birinchi muallim" (1912), "Turkiy guliston yohud axloq"(1913), "Ikkinchi muallim" (1915), "Maktab gulistoni" (1917) kabi asarlari nafaqat o'z davrining balki hozirgi davr uchun uchun ahamiyatli asarlaridan hisoblanadi.

Manbalarda qayd etilishicha Abdulla Avloniy o'z asarini yaratishda Shayx Sa'diy izidan borgan. Kitobning "Turkiy Guliston yohud axloq" deb nomlanganligi bejiz emas. Avloniy buni kitobning 1917 - yilgi ikkinchi nashriga yozgan so'ng so'zida alohida ta'kidlab ko'rsatadi. U shunday yozadi: "Turkiston maktablarida o'z shevamizda yozilmish mukammal "Axloq" kitobining yo'qligi afrodi shunday bir asarga tashna va muhtoj ekanligi, o'zim muallimlar jumlasidan o'ldug'imdan, manga ham ochiq ma'lum o'ldi. Shuning uchun ko'p vaqtlar tajriba so'ngidan adibi muhtaram Shayx Sa'diy usulinda yozmakni, garchi o'g'ir ish bo'lsa ham, o'zimga muqaddas bir vazifa ado qilaroq va bu kamchilikni arodin munosib ko'rdim"[3.59].

Muallif asarni diniy kalima bilan boshlaydi. Asarda inson ma'naviy kamoloti yuksakligiga erishishida zarur bo'lgan axloq, xulq, yaxshi xulq, yomon xulq, fikr tarbiyasi, ilm, qanoat, sabr, badan tarbiyasi, diyonat, riyozat, vijdon, intizom, hayo, idrok va zako kabi yana bir qator xislatlar, ularning amaliy ahamiyatlarini batafsil yoritib o'tadi. "Ilmsiz inson mevasiz daraxt kavidur" mulohazalarida har qanday jamiyat, millat tarbiyasida ilm naqadar ulug' ahamiyatga ekanligini anglaymiz.

Adib bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to'rt bo'limga ajratadi: 1. "Tarbiyaning zamoni". 2. "Badan tarbiyasi". 3. "Fikr tarbiyasi". 4. "Axloq tarbiyasi" haqida hamda uning

ahamiyati tog'risida fikr yuritadi. "Tarbiyaning zamoni" bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga barchani: ota-ona, muallim, mudarris, hukumat va boshqalarning kirishishi lozimligini ta'kidlaydi. Oilada to'g'ri yo'naltirilgan tarbiya juda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Bola tarbiyasida uning nafsoniyatiga tegadigan, bolaning hissiyotiga shikast yetkazadigan, uni ruhan va ma'nan ezadigan jazoni qoralaydi. Bolani sevis va unga ustalik bilan ta'sir ko'rsatish zarur, uni ishontirish vositasi bilan o'z burchini anglatish lozim, deb hisoblaydi. Farzand tarbiyasida bola yashab turgan shart - sharoit, muhit, atrofidagi kishilarning roli katta ekanligi ko'rsatiladi.

"Tarbiyaning zamoni" bolimida "Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur? degan savol keladur. Bu savolga, "birinchi uy tarbiyasi. Bu ona vazifasidur. Ikkinchi, maktab va madrasa tarbiyasi. Bu ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidur", - deb javob bersak, bir kishi deyurki, "qaysi onalarni aytursiz, bilimsiz, boshi paqmoq, qo'li to'qmoq onalarni? O'zlarida yo'q tarbiyani qaydan olib berurlar", der. Mana, bu so'z kishining yuragini ezar, bag'rini yondurar [2.6-10]. Ushbu tushunchalar nafaqat ta'lim - tarbiya oluvchi balki ta'lim - tarbiya beruvchilarga ham taalluqlidir.

Adib badan tarbiyasi masalasida bolani sog'lom qilib o'stirishda ota - onalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda o'qituvchilarning faoliyatlariga alohida e'tibor beradi. Bolalarda fikrlash qobiliyatini o'stirish va bu tarbiya bilan muntazam shug'ullanish benihoya zarur va muqaddas bir vazifa ekanligini bunda albatta u muallimlarning "diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas vazifadur.... Negaki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bog'liqdur deb" ta'kidlaydi.[2.7] Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinub kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadur.

Avloniy asarda tarbiya, millat uchun hayot - mamot masalasi ekanini o'rtaga qo'yadi: "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamaot, yo najot- yo halokat, yo sadoqat- yo falokat masalasidir" degan so'zlari tarbiya sohasidagi shiorga aylangan desak mubolag'a bo'lmaydi. Farzand tarbiyasida adib: "Agar yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqlardan saqlanub, go'zal xulqlarga odatlanib katta bo'lsa, har kim qoshida maqbul, baxtiyor bir inson bo'lib chiqar. Agar tarbiyatsiz, axloqi buzulib o'ssa, Allohdan qo'rqmaydurgan, shariatga amal qilmaydurgan, nasihatni qulog'iga olmaydurgan, har xil buzuq ishlarni qiladurgan, nodon, johil bir rasvoyi olam bo'lib qolur[2.6-10] - deb yozadi.

Adib boylik ketidan quvadigan insonlardan nafratlanadi. Yoshlarni boylikka ruju quymaslikka undaydi. Boylikni o'tkinchi bulutga o'xshatadi.

Xulosa. Adibning ma'naviy tarbiya, axloq ilmida oid fikrlarini umumlashtirgan holda shuni aytishimiz mumkinki, sharqda odob va axloq masalasi azaldan asosiy masala bo'lib kelgan. Abdulla Avloniy o'sha paytdagi ta'lim usullari zamonga to'g'ri kelmasligini to'g'ri tushungan va ularni isloh qilish zarurligini to'liq anglagan. Zero, zamonaviy ta'limgina yosh avlodni millat ruhiga aylantira oladi. Shuning uchun ham asar hanuzgacha o'z qiymatini yo'qotgani yo'q. Avloniy asarlari zamonaviy ta'lim-tarbiyada beqiyos o'rin tutib, bitmas-tuganmas bilim manbai, a'lo fazilatlar ko'zgusi hisoblanadi. Ularni kelajak avlodlarga yetkazish barchamiz uchun farzdir. Adib asarlari hozirgi davrda Yangi O'zbekiston jamiyatiga xos erkinlik tafakkurini mustahkamlashning muhim manbasi sifatida namoyon bo'layotgani shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Sh.M.Mirziyoyev.Yangi O`zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O`zbekiston” nashriyoti, 2021.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yohud axloq. T.: “O`zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” Davlat Ilmiy nashriyoti, 2004.96 b.
- 3.Jadidlar. Abdulla Avloniy: risola./ Olim Oltinbek.- Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
4. Qosimov B. va boshqalar. Milliy uyg`onish davri o`zbek adabiyoti. T.: 2004. “Ma`naviyat”, B.464
- 5.Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. T.: “O`qituvchi”, 2002.-176 b.